

Публикация посвящена теоретико-экспериментальному обоснованию содержательно-структурной модели взаимодействия в системе отношений «семья – школа». Соответственно этой модели выделяются следующие важные факторы влияния: конструкты, субъективные смыслы, нарративы интеракции, коммуникации, традиции, ожидания, рефлексия, правила, предыстория отношений, события и контекст. Благодаря этому конструируется общее поле реальности, конструируется общее пространство представлений и их взаимовлияние друг на друга.

Ключевые слова: конструкты, взаимодействие, система, ожидания, рефлексия, правила, предыстория отношений, события и контекст, нарративы, интеракции, коммуникации, традиции.

Work is devoted a teoretiko-experimental substantiation of is substantial-structural model of interaction in system of relations: « A family – a school». According to this model following important factors of influence are allocated: конструкты, subjective senses, нарративы интеракции, communications, traditions, expectations, a reflexion, rules, background of relations, events and a context. Thanks to it the general field of a reality is designed, the general space of representations and their interference against each other is designed.

Key-words: interaction, system, expectations, a reflexion, rules, background of relations, events and a context, communications, traditions, constructe, interaction.

УДК 159.944.4

ПРЕФЕРЕНЦІЯ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У МОЛОДШИХ ТА СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ В ЕМОЦІЙНІЙ ТА ПОВЕДІНКОВІЙ СФЕРАХ ПРОЯВУ

Сімак А.А.

У статті представлено провідні типи модальностей копінг-стратегій в емоційній і поведінковій сфері прояву. Здійснюється аналіз реалізації копінга щодо його адаптивних можливостей у діапазоні продуктивності/непродуктивності. Подаються результати емпіричного дослідження преференційного стилю подолання в молодших і старших підлітків.

Постановка проблеми. В сучасному суспільстві за короткий історичний період відбулися глибинні зміни в різних сферах життя, які вплинули і на процес становлення підростаючої особис-

тості. В таких умовах стало очевидним, що життєвий досвід підліткового віку, його домінуючі цінності і норми поведінки набули історичних змін, хоча цей вік і так кваліфікується як нестабільний, важкий і більше, ніж інші періоди життя, залежить від реальностей довкілля, при взаємодії з яким імовірність виникнення як об'єктивних, так і суб'єктивних перешкод значно зростає. Але підлітки здатні використовувати різноманітні форми поведінки, щоб подолати суб'єктивно значущі труднощі в повсякденному житті.

Мета дослідження. Фокус нашого дослідження зосереджений на виявленні провідних типів модальностей копінг-стратегій в емоційній та поведінковій сферах прояву в контексті їх адаптивних можливостей в діапазоні продуктивності/непродуктивності в молодших та старших підлітків. Для досягнення зазначеної мети було здійснено огляд теоретичних підходів до визначення копінг-поведінки та проведене емпіричне дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Способи поведінки, які спрямовані на подолання труднощів, визначаються як копінг-стратегії, що охоплюють широкий спектр людської активності – від безсвідомих психологічних захистів до цілеспрямованого подолання кризових ситуацій, у процесі якого задіяні три фактори: когнітивний, емоційний та біхевіоральний. Відповідно, копінг-поведінка реалізується в трьох сферах функціонування – когнітивній (розуміння причин труднощів, конструювання, робота з інформацією, надання нового значення та смислу ситуації тощо), емоційній (усвідомлення, прийняття власних почуттів, потреб та бажань, соціально прийнятні форми відреагування почуттів, контроль динаміки переживань тощо) та біхевіоральній (переструктурування поведінки, зміна планів, постановка цілей, задач, режимів діяльності, активне співробітництво, ізоляція, морально-психологічна капітуляція тощо). Слід зауважити, що розподіл єдиного процесу за окремими сферами психіки досить умовний, але корисний як для теоретичного аналізу, так і для практичної діяльності, оскільки активність однієї сфери психіки може розглядатися як провідний тип модальності копінг-стратегій у суб'єкта. Окрім цього, низка вчених – Р. Грановська, К. Йолов, Л. Куликов, І. Нікольська, R. Ostell та інші пропонують обов'язково розрізняти копінг-стратегії залежно від типу процесів, які лежать в їх, основі і симультанного взаємозв'язку цих трьох факторів, наголошуючи на певному внеску кожної сфери психіки у подолання складної життєвої ситуації [7, с. 327-330; 11, с. 134-135].

Але незважаючи на те, що основна функція копінг-поведінки полягає в адаптації людини до вимог ситуації і досягненні нею психічної рівноваги, цей процес може бути неконструктивним і неефективним або навіть призвести до погіршення функціонування людини в соціумі [2, с. 3-19; 3, с. 92]. Тому копінг-стратегії диференціюються з урахуванням ступеня їх адаптивних можливостей на продуктивні, частково продуктивні та непродуктивні, що відображаються в когнітивній, емоційній та поведінковій сферах [4; 5, с. 48; 12, с. 5-11]. На думку О. Алексапольського, незважаючи на те, що вчені виділяють декілька груп факторів, які детермінують копінг-поведінку, несправедливо мало уваги приділяється проблемі взаємозв'язку стилю подолання суб'єкта, якому надається перевага та його індивідуальної когнітивно-стильової організації. Адже відомо, що встановлення зв'язку стилів подолання з емоційними та поведінковими стилями відкриває нові можливості для інтерпретації феномену копінг-поведінки [1, с. 10-12].

Результати експериментального дослідження. Для виявлення провідних типів модальностей копінг-стратегій в емоційній та поведінковій сферах ми використали методику визначення індивідуальних копінг-стратегій Е. Хайма, що дозволяє виявити не тільки розповсюдженість копінг-стратегій в даних сферах, а й визначити їх продуктивність (стратегії, що допомагають швидко та успішно подолати складну життєву ситуацію), відносну продуктивність (стратегії, що допомагають в деяких ситуаціях) та непродуктивність (не усувають труднощів та стресового стану, навіть можуть сприяти його посиленню) в кожній сфері прояву копінг-поведінки. [5, с. 262-265].

Так, аналіз результатів емпіричного дослідження копінг-поведінки у підлітків шостих та дев'ятих класів, представлений у таблицях 1– 4, дозволяє простежити розповсюдженість та перевагу копінг-стратегій в емоційній та поведінковій сферах досліджуваного контингенту. Як бачимо з табл., розподіл емоційних копінг-стратегій свідчить про високі показники переваги копінг-стратегій подолання (59,17%), що проявляються в емоційному зосередженні, у реакціях протесту щодо аверсивних ситуацій, у впевненості в тому, що існує вихід з будь-якої, навіть найскладнішої життєвої ситуації. Ця тенденція майже однаково виявлена, як у молодших (60,29%), так і в старших підлітків (57,51%). Непродуктивні емоційні копінг-стратегії як певні варіанти поведінки, що характеризуються пригніченим емоційним

станом, почуттям безнадії, покори, провини, переживанням злості, звинувачення себе та пошуком винних, обирають 27,81% підлітків, майже з рівномірним розподілом, з перевагою тільки в 3,8% старшими підлітками (30,03%) над молодшими (26,23%).

Проте серед частково продуктивних емоційних копінг-стратегій, що спрямовані на нейтралізацію напруги, емоційне відрегування, емоційну розрядку або на делегування відповідальності за розв'язання проблем значущим іншим, найменшу перевагу підлітки віддають саме їм (13,02%), при цьому спостерігається незначне переважання у преференції цих стратегій молодшими підлітками (13,48%), ніж старшими (12,46%).

Таблиця 1

Індикація зв'язку в молодших та старших підлітків преференції емоційних копінг-стратегій

Емпіричні частоти		Y (емоційні копінг-стратегії)					
		продуктивні		частково продуктивні		непродуктивні	
		кіль-ть досліджуваних	(%)	кіль-ть досліджуваних	(%)	кіль-ть досліджуваних	(%)
X (клас)	6 клас (1)	322	60,29	72	13,48	140	26,23
	9 клас (2)	214	57,51	46	12,46	112	30,03
Усього:		536	59,17	118	13,02	252	27,81
							906

Результати розповсюдженості типів емоційних копінг-стратегій (табл. 2) вказують на максимальне використання підлітками продуктивної стратегії «оптимізм», на якій фокусуються 52,80% молодших підлітків та 51,34% старших. Що стосується іншої продуктивної стратегії – «протесту», то вона обирається, всупереч розповсюдженним поглядам про підлітковий негативізм, нечасто – тільки 7,49% молодших підлітків та 6,17% старших.

Майже на такому ж рівні розподілилися частково продуктивна стратегія подолання «пасивна кооперація» з незначним переважанням у її виборі молодшими підлітками (8,24%), ніж старшими (7,26%). Менш інтенсивно виражені такі частково продуктивні стратегії, як «емоційна розрядка» (5,24% у молодших підлітків та 5,2% старших) і такі непродуктивні копінг-стратегії, як «самозвинувачення» (5,99% – у молодших підлітків і 3,47% – у старших) та «покора» (4,14% – у молодших і 2,95% – у старших). Як бачимо, останні дві непродуктивні стратегії, хоч і з незначним переважанням всього у 2%, схильні обирати молодші підлітки, проте

щодо непродуктивної стратегії «агресивність», то її більше обирають старші підлітки – 10,45%, ніж молодші – 5,24%. Отже, підлітковий негативізм швидше має виражену афективну форму, ніж рефлексивно-протестну. Доволі високі показники в обох групах досліджуваних отримала непродуктивна стратегія «подавлення емоцій», яка частіше зустрічається у старших (13,17%) підлітків, і рідше у молодших 10,86%.

Таблиця 2

Розповсюдженість типів емоційних копінг-стратегій

Типи емоційних копінг-стратегій		6 клас (n = 534)		9 клас (n = 372)	
		Кіль-ть Дослід- жуваних	%	Кіль-ть Дослід- жуваних	%
1.	Протест (продуктивна)	40	7,49	23	6,17
2.	Емоційна розрядка (частково продуктивна)	28	5,24	19	5,2
3.	Подавлення емоцій (непродуктивна)	58	10,86	49	13,17
4.	Оптимізм (продуктивна)	282	52,80	191	51,34
5.	Пасивна кооперація (частково продуктивна)	44	8,24	27	7,26
6.	Покора (непродуктивна)	22	4,14	11	2,95
7.	Самозвинувачення (непродуктивна)	32	5,99	13	3,47
8.	Агресивність (непродуктивна)	28	5,24	39	10,45

Таким чином, аналіз індикації емоційного копінгу демонструє переважну адаптивність типів копінг-стратегій, що позначається на максимальних показниках і молодших, і старших підлітків. Це виражається в наявності такої ціннісної складової світосприйняття, як оптимізм, емоційний тон якого проливає прийняття підлітками складної життєвої ситуації, забезпечуючи впевненість і віру у власні сили та можливості як суб'єкта діяльності, впевненість у наявності виходу з кризи. Враховуючи той факт, що розпад оптимізму та інфантильного уявлення про світ відбувається наприкінці юнацького віку, хоча молода людина ще довго може чіплятися за дитячу позицію узгодженості всього, що відбувається, з її бажаннями та уявленнями, ми вважаємо, що оптимізм у пубертатний період, незважаючи на його необґрунтованість, виконує стабілізаційну функцію, забезпечуючи динамічний баланс між психічною реальністю підлітка та об'єктивною дійсністю. В такому разі будь-яка контрастна випробувальна ситуація, що дисонує з суб'єктивною реальністю, сприймається підлітком як складна та неординарна, відтак оптимізм інгібує її

стресогенність, травматичність, чинить пом'якшувальний вплив на психіку.

Характерною реакцією для підлітків є протест і обурення з приводу несправедливості обставин, що склалися, що, у свою чергу, актуалізує мережу психологічної активності, спрямовуючи підлітків на незвичні дії з виходом за межі стереотипних рефремпатернів, наслідки яких підлітком можуть і не враховуватися. І хоча протест може породжувати прийняття та реалізацію неправильних шляхів розв'язання проблеми, саме наявність протесту свідчить про запущений тригерний механізм, який призводить до актуалізації звичних способів подолання, що є в арсеналі суб'єкта, за допомогою яких раніше розв'язувалися подібні проблеми, або задіюється механізм інтеркаляції, внаслідок чого з'являються нові структури в індивідуальній архітектоніці копінгу підлітка, або ж відбувається альтернація перебігу копінг-стратегій, що дає змогу розширити діапазон активних дій щодо розв'язання проблеми. Водночас у процесі констатувального дослідження була діагностована здатність підлітків до дезадаптивного подолання через подавлення емоцій і блокування неприємної інформації, яку підлітки отримують у зв'язку зі складною ситуацією. І. Нікольська та Р. Грановська наголошують, що подавлення емоцій може виявлятися при стримуванні страху перед виниклими труднощами [11, с. 23].

Було діагностовано прагнення підлітків до пасивної кооперації, що характеризується довірою та делегуванням відповідальності у подоланні власних труднощів іншим людям, які готові допомогти і які пропонують свою підтримку. Ця стратегія виступає важливим соціально-психологічним фактором знаходження необхідних ресурсів у подоланні труднощів, забезпечуючи суб'єкта впевненістю в тому, що присутність близьких людей зменшує негативні емоційні реакції, страх та хвилювання, що викликаються стресогенною ситуацією, і, відповідно, активує здатність протидіяти їй. З іншого боку, відсутність або брак близьких людей може послаблювати загальний психічний стан і тим самим підсилювати піддатливість особистості аверсивним умовам [14, с. 296].

Зауважимо, що у підлітків (переважно у старших) виявлена перевага деструктивної стратегії – «агресивність». Синтезуючи пертинентну інформацію, ми вважаємо, що в емоційному векторі копінг «агресивність» може кваліфікуватися як екзистенційний акт дефензивного модусу; так, агресивність, що зумовлена спонуканням (Г. Зільмаї), характеризується діями, які викорис-

товуються для ліквідації неприємної ситуації або послаблення її травмувального впливу [19, с. 16]; реактивна агресивність (М. Додж, С. Койї) активується у відповідь на реальну загрозу [15, с. 277]; доброякісна (Е. Фромм), проявляючись у момент небезпеки, передбачає самозахист та сприяє підтримці життя [8, с. 17]. Окрім цього, звернення агресії всередину (аутоагресія), як зауважують психоаналітики (Е. Крис, Р. Левенштейн, З. Фройд,) пояснює виникнення совісті, моральних імперативів, якими можна керуватися в житті і які дійсно активно починають формуватися в підлітковому віці. Але, незважаючи на дефензивний характер агресивності, якщо прояви її перебільшено тенденційні, це призводить до викривлення, неадекватної інтерпретації інформації та неконструктивного розв'язання проблем [6, с. 11-70].

Аналіз розподілу поведінкових копінг-стратегій (див. табл. 3) вказує на високі показники преференції підлітками частково продуктивних стратегій подолання (50,67%), що характеризуються тенденцією до тимчасової відмови від розв'язання проблеми за допомогою певних відволікаючих факторів (алкоголю, лікарських засобів, занурення в улюблену справу, мандрування, здійснення заповітних мрій тощо), з переважанням на рівні 10% цих стратегій у молодших підлітків (54,67%), ніж у старших (44,9%).

Продуктивні поведінкові копінг-стратегії як конструктивні форми подолання характеризуються співробітництвом зі значущими, більш досвідченими людьми, пошуком підтримки в найбільшчому соціальному оточенні, активними альтруїстичними вчинками, які призводять до ефективного реагування на стресогенну ситуацію. Ці стратегії схильні обирати 29,58% підлітків, з практично однаковою преференцією їх як молодшими (29,59%), так і старшими (29,57%) підлітками.

Проте серед непродуктивних поведінкових копінг-стратегій, що полягають в уникненні думок про неприємності, відмові від розв'язання проблем, компенсації з використанням допінгових засобів, втечі від реальності, усамітненні, ізоляції, 19,75% підлітків, зі значною перевагою старших (25,53%) над молодшими (15,74%), схильні обирати саме ці стратегії подолання.

Розподіл типів поведінкових стратегій (табл. 4) показує високі показники частково продуктивної стратегії «відволікання», що на високому рівні проявляється і в молодших (40,44%) і в старших (25,54%) підлітків, хоча перевага цієї стратегії у молодших особливо переконлива. Досить високі показники отримала

при виборі непродуктивна стратегія «відступ» із переважанням у преференції старшими підлітками (16,13%), ніж молодшими (8,62%).

Таблиця 3

Індикація зв'язку в молодших та старших підлітків преференції поведінкових копінг-стратегій

Емпіричні частоти		Y (поведінкові копінг-стратегії)						Усього: к-сть дослід- жуваних
		продуктивні		частково продуктивні		непродуктивні		
		кіль-ть дослід- жуваних	(%)	кіль-ть дослід- жуваних	(%)	кіль-ть дослід- жуваних	(%)	
X (клас)	6 клас (1)	158	29,59	292	54,67	84	15,74	534
	9 клас (2)	110	29,57	167	44,9	95	25,53	372
Усього:		268	29,58	459	50,67	179	19,75	906

Таблиця 4

Розповсюдженість типів поведінкових копінг-стратегій

Типи поведінкових копінг-стратегій		6 клас (n = 534)		9 клас (n = 372)	
		Кіль-ть дослід- них	%	Кіль-ть дослід- них	%
1.	Відволікання (частково продуктивна)	216	40,44	95	25,54
2.	Альтруїзм (продуктивна)	72	13,48	26	6,99
3.	Активне уникнення (непродуктивна)	38	7,12	35	9,4
4.	Компенсація (частково продуктивна)	26	4,86	50	13,44
5.	Конструктивна активність (частково продуктивна)	50	9,36	22	5,92
6.	Відступ (непродуктивна)	46	8,62	60	16,13
7.	Співробітництво (продуктивна)	24	4,49	28	7,53
8.	Звернення (продуктивна)	62	11,62	56	15,05

Наступною за мірою вираженості є продуктивна стратегія «звернення», що майже однаково виявлена в обох групах підлітків з незначною перевагою у виборі старшими (15,05%) над молодшими (11,62%). Проте продуктивну стратегію «альтруїзм» більше обирають молодші підлітки (13,48%) зі значним відривом від старших (6,99%). Суттєва відмінність у преференції молодшими та старшими підліткам спостерігається в показниках частково продуктивної стратегії «компенсація», що сильніше виражена у старших (13,44%) і зовсім слабко у молодших (4,86%) підлітків. Більш-менш рівномірний розподіл вибору виявлено у преференції не-

продуктивної стратегії «активне уникнення» – (7,12% – у молодших) і (9,34% – у старших). Проте, різниця у показниках простежується при виборі частково продуктивної стратегії «конструктивна активність», яку частіше обирають молодші підлітки (9,36%), ніж старші (5,92%). Найменш вибіраною стратегією у молодших підлітків є продуктивна стратегія «співробітництво» (4,49%), хоча у старших підлітків її показник наближений до середнього рівня розповсюдженості (7,53%).

Таким чином, аналіз індикації поведінкового копінгу демонструє досить різномірні результати у преференції цих стратегій молодшими та старшими підлітками. Максимальні показники в обох групах отримав тільки один тип частково продуктивної стратегії – «відволікання», що характеризується тимчасовою відмовою від розв'язання проблем через переключення на інший вид діяльності. Ми вважаємо, що ця стратегія, розгортаючись в діапазоні інтерпсихічної інтенції, належить до екзогеннопасивного копінгу, коли людина у форматі зовнішнього середовища тимчасово нічого не робить по стосовно критичної ситуації через протидію певних інгібіторів: дефіциту ресурсів (інтелектуальних, матеріальних), інформації, часу, характерологічних особливостей, психофізичної астенизації тощо. Функціональність цієї стратегії полягає в механізмі апроксимації – переключення, зміщення психічної активності з одного об'єкта (аверсивна ситуація, яку необхідно долати) на інший об'єкт (занурення в улюблену справу), взаємодія з яким стабілізує емоційний тон у спосіб отримання позитивних емоцій. Окрім цього, екзогеннопасивний копінг можна кваліфікувати як увертюру, трамплін щодо майбутніх активних дій, який не тільки дозволяє накопичити потенціал в ресурсній системі індивіда, а й розширити зону пошуків правильних рішень, підготуватися, спланувати, як ефективніше діяти, розширюючи поле для маневру. Водночас, використання екзогеннопасивного копінгу дає змогу реалізувати інший вид (екзогенноактивний при релевантності ситуації або ендogenousноактивний при нерелевантності зовнішньому формату ситуації) через сукцесивний перебіг (послідовне використання одного виду копінгу, потім іншого без повернення до попереднього), симультанний (одночасне використання декількох видів копінгу) або альтернативний перебіг (чергування то одного, то іншого виду з поверненням до вихідного). Слід також відзначити темпоральний вимір перебігу екзогеннопасивного копінгу, який свідчить про винятково суб'єктивну природу перцепції;

час перебування суб'єкта в його плато для одного суб'єкта може бути тривалим, для іншого – швидкоплинним, але затяжне перебування може спричинити перехід в ендогеннопасивний копінг або при симультанності перебігу (ендогеннопасивного з екзогеннопасивним) появу дисфункціонального варіанта.

Решта типів поведінкових копінг-стратегій представлені досить нерівномірно і суттєво відрізняються в групах молодших та старших підлітків. Так, діагностовано прагнення старших підлітків відступати від труднощів, які виникли, що проявляється в ізоляції від будь-яких інтеракцій та контактів з іншими і, це незважаючи на те, що провідним типом діяльності в цьому віці є спілкування, підлітки все ж таки схильні до ізоляції. Дихотомія «потяг до спілкування – ізоляція» пояснюється лабільністю протиріч, що зумовлені якісними змінами, які, з одного боку, супроводжуються появою у самого підлітка значущих суб'єктивних труднощів різного порядку, а з іншого – виникненням об'єктивних перешкод при його взаємодії з довкіллям. Ми вважаємо, що цей вид копіngu, попри його непродуктивність, необхідний для накопичення ресурсного потенціалу. На відміну від попереднього, він належить до ендогенноактивного, що розгортається у плані інтрапсихічної інтенції, продуктом чого є підвищення рівня осмисленості аверсивної ситуації, поява нового ціннісного усвідомлення, сприяння активації іншого виду копіngu, який відповідає релевантності ситуації.

Проте характерною властивістю як молодших, так і старших підлітків є здатність до активного пошуку соціальної підтримки – людей, які можуть допомогти їм у подоланні складної життєвої ситуації, підтримати, надати психологічну допомогу: емоційну, когнітивну, орієнтовану на самооцінку тощо; чи інструментальну: порада, інформація, гроші, практична допомога. Ця стратегія виступає чи не найважливішим базовим ресурсним дескриптором середовища, використання якої дає змогу підлітку самостійно вчитися визначати вид та обсяг необхідної соціальної підтримки, що, у свою чергу, сприяє моделюванню персональної соціальної мережі і дозволяє за допомогою когнітивних, емоційних та біхевіоральних відповідей успішно долати аверсивні ситуації. Слід зауважити, що при розвинутій базовій копінг-стратегії пошуку соціальної підтримки важливою є її спрямованість на просоціальне підтримувальне оточення, а не на деструктивну соціальну мережу [14, с. 296; 17, с. 63-74; 18, с. 59-76].

Що стосується іншої стратегії, яка також належить до потужного особистісно-середовищного ресурсу, – стратегії співробітниц-

тва, у підлітків вона досить слабо розвинута. На нашу думку, це пов'язано з тим, що зміст такої інтеракції вимагає більш зрілих патернів, а її тактичні елементи пов'язані з розвинутою стратегією «звернення», так як «співробітництво» характеризується низкою певних агентів – оцінюванням можливостей власної соціальної мережі, самостійним активним вибором джерела соціальної підтримки, визначенням типу, змісту та дозуванням обсягу підтримки, зважуванням резервів, які будуть використовуватися при прийнятті рішення, плануванням власних дій і успішним прогнозуванням її можливостей. А враховуючи те, що у підлітків тільки розвивається абстрактно-поняттєве та формальне мислення (як зауважував Ж. Піаже, описуючи можливості підлітків, тільки занурюючись у соціальне середовище, вони постійно трансформують свої вищі психічні функції через присвоєння змісту логічно обґрунтованих колективних норм та інтелектуальних цінностей). Саме тому вони і обирають стратегію звернення як таку, що дає можливість розвивати вміння і навички співробітництва.

У цьому зв'язку важливо підкреслити реципрокність вищеперахованих стратегій з урахуванням того, що всі вони належать до середовищного ресурсу особистості. «Пасивна кооперація», незважаючи на її низьку ефективність в окремо взятій реалізації, закладає фундамент для розвитку та розгортання більш потужної стратегії – «звернення», яка у свою чергу, сприяє ефективній реалізації «співробітництва». Окрім цього, «пасивна кооперація» і «звернення» можуть проявлятися як поперемінно, так і одночасно, а у «співробітництві» можуть зливатися в одне ціле стратегічні елементи «пасивної кооперації» і «звернення».

У дослідженні було діагностовано здатність молодших підлітків до альтруїстичної поведінки. Альтруїзм як відповідна система ціннісних орієнтацій особистості проявляється в прагненні допомагати людям, в турботах про них забуваючи про власні труднощі. Це пояснюється тим, що в підлітковому віці відбувається інтенсивне зростання соціально цінних спонукань та переживань, пов'язаних з добром, співчуттям, здатністю жертвувати своїми потребами заради інших людей. Окрім цього, ми вважаємо, що прояв цієї стратегії також реалізується в механізмі апроксимації – зміщенні психічної активності з одного об'єкта (власної аверсивної ситуації) на інший об'єкт (розв'язання проблем іншої людини).

Що стосується старших підлітків, то у складних життєвих ситуаціях вони більше схильні до компенсації через відволікання

та розслаблення, де в ролі регресивного засобу використовується алкоголь, седативні препарати, смачна їжа, чого майже не спостерігається у молодших. Це пояснюється тим, що складні життєві ситуації, які вимагають посиленої діяльності та підвищеної напруги, активують підвищені оральні потреби, які призводять до вказаних засобів відволікання. Зміна емоційного стану, тимчасовий зсув негативних емоцій у вільну від депресії фазу зменшує напругу. Окрім цього, відчуття власної неспроможності, нездатності щось змінити в аверсивній ситуації спонукає підлітка шукати забуття в розслаблювальній речовині або їжі, що відіграє роль заміщувального задоволення, слугує сурогатом любові, турботи, зміцненню безпеки, послаблює біль, розчарування, даючи ілюзорне відчуття спокою та безтурботності [9, с. 762; 16, с. 162, 371, 380].

Слід зауважити, що хімічні процеси розщеплення вуглеводнів їжі в організмі схожі з такими ж при розпаді алкоголю, і багата сахарозами їжа на деякий час викликає підвищення настрою та відчуття приливу нових сил [10, с. 97]. У позитивній психотерапії механізм прийняття їжі, проявляючись у ситуаціях напруги та конфліктів, інтерпретується як здатність суб'єкта тут і тепер доставити собі щось приємне, а за допомогою алкоголю робити конфлікти тимчасово терпимими, відчуваючи при цьому захищеність, зменшення тривоги, страху [13, с. 136, 415]. У психодинамічній інтерпретації, регрес з фіксацією на оральному задоволенні (їжа, алкоголь) є заміщенням «материнської турботи», захистом від депресії, самоствердженням, нейтралізацією напруги, «материнською підтримкою» і активується в стресогенних ситуаціях, коли Его не в змозі прийняти реальність, і адекватна поведінка людини неможлива [9, с. 764]. Проте К. Юнг вважав, що регресія є основною умовою для творчого акту і дозволяє виробити новий життєвий план [8, с. 488].

При перманентному використанні цієї стратегії без супроводу іншої людина може реалізовувати ендогеннопасивний копінг, обираючи адиктивну реалізацію, що розвивається в автоцидну тенденцію (саморуйнівну поведінку). При суксесивному, симультанному чи альтернативному перебігу цього копіngu з екзогенноактивним чи ендогенноактивним варіантами суб'єкт накопичує потенціал в ресурсній системі, який допоможе в майбутньому ефективніше долати аверсивні ситуації.

З метою з'ясування статистично значущих відмінностей отриманих результатів щодо преференції модальних типів копінг-

стратегій у молодших та старших підлітків ми здійснили порівняння одержаних частотних даних, використовуючи χ^2 -критерій Пірсона. Отже, отримано такі значення χ^2 -критерію: для емоційних копінг-стратегій: $\chi^2_{\text{емп.}} = 1,69$, $df = 2$, $p > 0,1$; для поведінкових копінг-стратегій: $\chi^2_{\text{емп.}} = 14,82$, $df = 2$, $p < 0,001$; де $df = (k - 1) (L - 1) = (2 - 1) (3 - 1) = 2$.

Висновки. Порівняння молодших та старших підлітків не виявило статистично достовірних відмінностей щодо преференції когнітивних та емоційних копінг-стратегій ($p > 0,1$), що свідчить хоч і про активний, але пролонгований розвиток цих сфер, які ще не набули характеристик індивідуального стилю. Проте виявлена статистично значуща залежність преференції поведінкових копінг-стратегій від віку підлітків ($p < 0,001$) свідчить, що, по-перше, молодші ще дотримуються інфантильної позиції, а старші чіткіше починають усвідомлювати межі власної дорослості, які формують вищий ступінь самостійності і, по-друге, у підлітків ще власна копінг-стиль не сформована, і спершу вони використовують ті схеми копінг-поведінки, які були ними набуті раніше (копінг-рефрен), і які вони могли спостерігати у власному оточенні.

Таким чином, результати емпіричного дослідження дозволяють зробити висновок про здатність і молодших, і старших підлітків до збалансованого використання відповідних їх віку різних типів модальностей копінг-стратегій: продуктивних, частково продуктивних або непродуктивних інтенцій, які в загальній структурі копінг-поведінки можуть виявляти синергійну дію або потенціювати дію продуктивних копінг-стратегій, але незважаючи на це, в підлітковому віці індивідуальний копінг-стиль ще не сформований, хоча й і перебуває в процесі активного становлення.

Література

1. Алексапольский А.А. Критерий продуктивности копинг-стратегий / А.А. Алексапольский // Психология индивидуальности: Материалы всероссийской науч.-практ.конф., Москва, (2-3 ноября 2006 г.) – М.: Государственный университет – Высшая школа экономики, 2006. – С. 10-12.
2. Анциферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л.И. Анциферова // Психологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 3-19.

3. Ванчакова Н.П. Нарушения поведения и негативные эмоции у больных с ХПН, получающих гемодиализ / Н.П. Ванчакова, К.В. Рыбакова, А.В. Смирнов // Нефрология. – 2004. – № 2. – С. 92-96.
4. Воеводин И.В. Копинг-поведение при аддитивных состояниях: относительность критериев адаптивности [Электронный ресурс] / И.В. Воеводин // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева – 2004. – Т. I, № 4. – С. 42-48. – Режим доступа до журн.: http://media/bechter/04_04/7.shtml.
5. Змановская Е.В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения) / Змановская Е.В. – М.: Академия, 2003. – 288 с.
6. Клиническая психология / [под ред. М. Пере, У. Баумана]; пер. с нем. А. Желнин, И. Стефанович, Н. Римицан, Н. Тарабрина, Е. Михалевич. – [2-е межд. изд.]. – СПб.: Питер. 2007. – 1312 с.
7. Куликов Л.В. Психогигиена личности / Куликов Л.В. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с. – (Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики).
8. Лейбин В.М. Словарь-справочник по психоанализу / В.М. Лейбин. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.
9. Малкина-Пых И.Г. Психосоматика / Малкина-Пых И.Г. – М.: Эксмо, 2005. – 992 с. – (Справочник практического психолога)
10. Некрасова Е.А. Краткий справочник по психотерапии / Некрасова Е. – Ростов н / Д: Феникс, 2003. – 192 с. – (Серия "Психологический практикум").
11. Никольская И.М. Психологическая защита у детей / И.М. Никольская, Р.М. Грановская. – СПб.: Речь, 2006. – 352 с.
12. Нуллер Ю.Л. Антиципация в семьях психически больных / Ю.Л. Нуллер, А.Е. Пегашова, В.Л. Козловский // Социальная и клиническая психиатрия. – 1998. – № 2. – С. 5-11.
13. Пезешкиан Н. Психосоматика и позитивная психотерапия / Носрат Пезишкиан.; пер. с нем. Т.В. Куличенко. – М.: Медицина, 1996. – 464 с.
14. Психотерапевтическая энциклопедия / [под ред. Б.Д. Карвасарского]. – СПб.: Питер, 2002. – 1024 с.
15. Реан А.А., Баранов А.А. Факторы стрессоустойчивости учителей / А.А. Реан, А.А. Баранов // Вопросы психологии. – 1997. – № 1. – С. 45-54.
16. Синельников В. Возлюби болезнь свою. Как стать здоровым, познав радость жизни / Валерий Синельников [12-е изд. доп.]. – М.: Центрполиграф, 2005. – 395 с.

17. Сирота Н.А. Копинг-поведение и психопрофилактика психосоциальных расстройств у подростков / Н.А. Сирота, В.М. Ялтонский // Обзор. психиатрии и мед. психологии. – 1994. – № 1. – С. 63-74.

18. Сирота Н.А. Теоретические основы копинг-профилактики наркоманий как база для разработки практических превентивных программ / Н.А. Сирота, В.М. Ялтонский // Вопросы наркологии. – 1996. – № 4. – С. 59-76.

19. Смирнова Т.П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей / Т.П. Смирнова. – Ростов н / Д: Феникс, 2003. – 160 с. – (Серия «Психологический практикум»).

В статье представлены ведущие типы модальностей копинг-стратегий в эмоциональной и поведенческой сфере проявления. Осуществляется анализ реализации копинга относительно его адаптивных возможностей в диапазоне продуктивности/непродуктивности. Подаются результаты эмпирического исследования преференциального стиля преодоления у младших и старших подростков.

The article deals with the basic types of modality of coping-strategies in emotional and behavioral sphere of display. Coping realization concerned its adaptive abilities in the range of productivity/unproductively is analyzes. There are giver results of empiric imestgation of junior and senior teenagers preferential style of over concise.

ОСОБЛИВОСТІ СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ В НОРМІ І ПРИ ДЕЯКИХ ТИПАХ ОСОБИСТІСНОЇ ПАТОЛОГІЇ

Смайлова С.О.

У статті представлено результати дослідження особливостей смислових структур особистості, характерних для здорових осіб, а також для двох груп хворих: пацієнтів з діагнозом «емоційно лабільний розлад особистості, імпульсивний тип» й пацієнтів з діагнозом «психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання опіоїдів, стан відміни». Виявлено специфічні феномени смислової сфери, властиві кожному з означених типів особистісної патології.

Ключові слова: смислова сфера особистості, смислові структури, емоційно лабільний розлад особистості імпульсивного типу, опійна наркоманія